

1. kapitola

Komerčne produkované peniaze

(priv. výst. 1999)

Začnime teda prvou z otázok, ktoré sme si položili v Úvode a nahliadnime jej prostredníctvom na ten typ peňazí, ktorý poznáme najlepšie: bežná národná mena. Veľa ľudí bude prekvapených, že odpoveďou na otázku „kto ju tvorí“ nie je „vláda“ ani „národná banka krajiny“, ale „komerčné banky“. Tento fakt však nie je žiadnym tajomstvom. Vo svojej známej ekonomickej učebnici David Begg hovorí: „Moderné banky vytvárajú peniaze tým, že poskytujú viac úverov než je ich rezerva hotovosti.“⁷ A dodáva: „Bankou tvorené depozitné peniaze (peniaze, ktoré môžu ľudia vyberať zo svojich bankových účtov) sú tou najdôležitejšou súčasťou peňažnej zásoby v moderných ekonomikách.“

Nečestní zlatníci

Ako teda mohlo dôjsť k privatizácii tvorby peňazí? Táto otázka nás vracia späť do neskorého stredoveku, kedy zlaté a strieborné mince boli hlavnou formou peňazí. Ak niekto v tejto dobe získal veľké množstvo mincí (také, že sa s nimi necítil bezpečne), mohol si ich uložiť u miestneho zlatníka, ktorý bol jedinou osobou v širokom okolí, disponujúcou spoľahlivým trezorom. Zlatník výmenou za mince vystavil potvrdenku o vklade. Najstarší zachovaný záznam o uložení peňazí u zlatníka v Británii pochádza z roku 1633. Spočiatku vždy, keď bolo treba platiť, museli vkladatelia ku zlatníkovi prísť a mince si vybrať. Časom však niektorí zistili, že je oveľa pohodlnejšie platiť zlatníkovými potvrdenkami o vklade. Teda do roku 1670 boli na potvrdenkách často uvedené okrem mena vkladateľa aj slová „alebo doručiteľ“. Keďže mince boli ťažké a bolo riskantné ich nosiť pri sebe, nové potvrdenky sa rýchlo stali obľúbenou metódou vyrovnávania účtov.

Krátko na to zlatníci zistili, že majú vo svojich trezoroch veľké množstvo mincí, ktoré si nikto nevyberá. História neudáva meno prvého zlatníka, ktorý bol dostatočne bystrý ako aj dostatočne nečestný na to, aby si uvedomil, že (keďže bolo nepravdepodobné, aby si všetci jeho zákazníci naraz priniesli potvrdenky a žiadali späť svoje mince) môže zarobiť na požičiavaní časti mincí, ktoré mu boli zverené tým, že za požičanie

bude požadovať úrok. V skutočnosti však nemusel vydať žiadne mince, pretože ak dal svojmu klientovi namiesto hotovosti potvrdenky, ktorými mohol platiť, stávalo sa zriedka, že ich tí, ktorým bolo týmito falošnými potvrdenkami zaplatené, predložili na preplatenie. Jediným problémom pre zlatníka bolo odhadnúť, koľko takýchto potvrdeniek môže vystaviť bez toho, aby ho odhalili v prípade, že by sa držitelia týchto potvrdeniek neočakávane rozhodli vymeniť ich za mince. Ak za krátky čas po sebe prišlo viacero držiteľov takýchto potvrdeniek a on nemal v trezore dostatok zlatých a strieborných peňazí, ktorými by ich vyplatil, upadol do nemilosti a bolo mu odňaté právo podnikať v zlatníctve. A tak praktiky dávno mŕtveho podvodníka položili základy pre vznik moderného systému frakčného rezervného bankovníctva – systému, v ktorom banky vo svojich trezoroch udržiavajú rezervu mincí a bankoviek vo výške iba časti (frakcie) hotovosti, ktorú by museli vyplatiť, keby všetci zákazníci prišli naraz a žiadali peniaze, na ktoré majú nárok. Tento zlatník vytvoril kúpnu silu (inými slovami peniaze) vydávaním potvrdeniek, ktoré ho zaväzovali vyplatiť viac zlatých a strieborných peňazí než v skutočnosti mal vo svojom trezore. Moderné banky vytvárajú peniaze rovnakým spôsobom, keď sľubujú vyplatiť viac papierových peňazí a mincí, než vlastnia.

Ako banky tvoria peniaze

David Begg vysvetľuje spôsob, ktorým moderné banky tvoria peniaze, takto: **predpokladá, že existuje desať bánk, z ktorých sa každá usiluje požičovať toľko, aby sa množstvo hotovosti, ktorú drží ako rezervu vo svojich trezoroch alebo v centrálnej banke, rovnalo desiatim percentám sumy, ktorú by si ich zákazníci mohli chcieť čerpať zo svojich účtov. Celková suma, ktorú by si majitelia účtov mohli vybrať (inými slovami pasíva banky) nepozostáva iba z ich vkladov, ale aj z každej pôžičky a prečerpania, ktoré by im mohli byť poskytnuté, ale ktoré ešte nečerpali.**

Ak jedna z týchto desiatich bánk získa vklad 100 libier v hotovosti, množstvo bankoviek a mincí, ktoré má v trezore, ako aj jej celkové záväzky voči zákazníkom vzrastú o tú istú sumu. Avšak pomer pasív banky k jej hotovostnej rezerve už nie je 10:1, teda taký, aký si chce zachovať. Banka má o 90 libier hotovosti navyše a keby zvýšila svoje pasíva požičaním 900 libier, požadovaný pomer by sa znovu obnovil. Mala by však poskytnúť tú 900 librovú pôžičku? Čo by sa stalo, ak by osoba, ktorej bol poskytnutý

nový úver, vybrala všetkých 900 libier v hotovosti a minula ich v podnikoch, ktoré by tieto peniaze uložili v konkurenčných bankách? V takom prípade by bol pomer pasív a hotovostnej rezervy väčší než 10:1 a hrozilo by, že banka nebude schopná preplatiť v hotovosti šeky svojim zákazníkom, ak by prišli naraz – napríklad pred Vianocami, keď sa do obehu dostáva veľké množstvo hotovosti.

Jediná schodná možnosť pre banku je požičať 90 a nie 900 libier. Ak sa potom celková suma vyberie v hotovosti a skončí v iných bankách, jej minimálna hotovostná rezerva zostane v rámci požadovaného pomeru. Begg predpokladá, že tých 90 libier sa dostane do obehu takým spôsobom, že všetkých 10 bánk bude mať nakoniec rovnakú výšku vkladov (9 libier). Mohol by rovnako predpokladať, že tieto peniaze skončili v bankách v pomere k ich veľkosti – výsledok bude rovnaký bez ohľadu na jeho predpoklad. Ak teraz každá banka požičia 90 % z akejkoľvek sumy vkladov, ktoré získala, povedie to k vytvoreniu ďalších vkladov v celom bankovom systéme. A ak 90 % týchto peňazí bude takisto požíčaných prostredníctvom nekonečného počtu požíčiavacích kôl, potom bankový systém ako celok (ani nie banka, ktorá získala prvotný vklad) vyprodukuje 900 libier pôžičiek. K tomu dochádza práve na základe tohto pôvodného nadbytku rezervy 90 libier v hotovosti. Inými slovami, pôvodný vklad 100 libier v hotovosti umožní 10 bankám zvýšiť ich pôžičky verejnosti (a teda peňažnú zásobu) o 1000 libier.

Takže odpoveď na otázku č. 1 „kto vytvára peniaze“ znie, že takmer všetky sú vytvorené komerčnými bankami, hoci, ako to je ďalej vysvetlené v Príklade 1, centrálna banka limitujú rozsah, v akom to môžu robiť. Táto odpoveď je pre väčšinu ľudí udivujúca. Dokonca aj pre bankárov. Lord Stamp, riaditeľ Bank of England v roku 1937, povedal: „Moderný bankový systém produkuje peniaze z ničoho. Tento proces je azda najohromujúcejším trikom, aký bol kedy vymyslený.“ A ako ekonóm J. K. Galbraith poznamenal: „Proces, ktorým banky vytvárajú peniaze, je taký jednoduchý, až rozum zostáva stáť. Niečo také dôležité by sa mohlo diať aspoň trochu tajomnejšie.“¹⁰

Príklad 1 – Ako Bank of England riadi peňažnú zásobu

Z Beggovho vysvetlenia spôsobu, akým banky vytvárajú peniaze, sa môže zdať, že množstvo bankoviek a mincí v obehu spolu s povinnou minimálnou mierou rezerv, ktorú si banky samy stanovujú, určuje rozsah peňažnej zásoby v krajine. V skutočnosti to nie je celkom tak. Vo väčšine krajín sa centrálna banka nepokúša mať pod kontrolou celkovú hodnotu bankoviek a mincí v obehu. V Británii napríklad Bank of England (BoE) predá komerčným bankám toľko bankoviek a mincí, koľko si zažiadajú. Potom jednoducho zaťažú účty, ktoré u nej majú tieto banky otvorené, o zodpovedajúcu sumu (pozn. prekl. – vrátane úroku v závislosti od výšky diskontnej sadzby). Takže hotovostný základ britského peňažného systému netvorí len bankovky a mince, ktoré majú banky vo svojich pobočkách, ale aj peniaze, ktoré majú banky na svojich účtoch v BoE.

Ďalší malý rozdiel je v tom, že o výške povinnej rezervy nerozhodujú komerčné banky, ale centrálna banka, ktorej podliehajú. Napríklad v Británii až do roku 1981 BoE určovala celkové množstvo hotovosti a mincí, ktoré musí mať každá banka k dispozícii vo svojich pobočkách, plus celkové množstvo vkladov na účtoch bánk v BoE v pomere k množstvu peňazí, ktoré tieto banky vytvorili poskytovaním pôžičiek svojim zákazníkom. Toto znamenalo, že ak BoE prišla k záveru, že množstvo peňazí v obehu je príliš vysoké a spôsobuje infláciu, mohla prinútiť banky, aby znížili poskytovanie úverov tým, že ich požiadala, aby zvýšili vklady na svojich účtoch v BoE. Zníženie rezervného pomeru z 20:1 na 10:1 by teda znížilo o polovicu celkové množstvo peňazí, ktoré by banky mohli vytvárať.

Tento systém stále funguje, ale už nie v takej prísnej forme. BoE ustúpila tlaku komerčných bánk (ktoré namietali, že takto strácajú na obchodoch so zahraničnými bankami) a v roku 1981 zrušila mieru povinnej minimálnej rezervy. V súčasnosti sa požiadavka na rezervu dohoduje individuálne s každou bankou, pričom sa v nej odráža jednak úroveň konkurencie, ktorú banka pociťuje zo strany svojich zahraničných rivalov, požíčovanie a ostatné riziká, ktoré podstupuje. Táto zmena oslabil schopnosť BoE regulovať množstvo peňazí v obehu prostredníctvom zmeny povinnej minimálnej rezervy.

Druhým spôsobom, ktorým BoE môže riadiť peňažnú zásobu, sú „operácie na voľnom trhu“.

Tieto operácie umožňujú BoE kupovať alebo predávať obligácie, ktoré vynášajú úrok. Ak predá obligácie, kupujúci (finančné inštitúcie alebo súkromné osoby) za ne zaplatia prostredníctvom šekov, na základe ktorých sa prevedú prostriedky z ich účtov v komerčných bankách na účet BoE. O tieto sumy potom BoE zaťažú účty, ktorými operujú komerčné banky. Pokiaľ komerčné banky tieto debety nejakým spôsobom nekompenzujú, objem úverov, ktoré môžu poskytovať (a tým množstvo peňazí v obehu), musí byť znížený o toľko, koľko tvorí ich povinná miera rezerv dohodnutá s centrálnou bankou. Ak by táto miera bola 20:1, nimi poskytované úvery by sa museli znížiť 20 násobne oproti množstvu obligácií, ktoré BoE predala.

Ak by sa požiadavka na rezervu zvýšila, alebo ak by suma na účte v BoE poklesla, banka by si

mohla zachovať mieru poskytovaných úverov tým, že by získala ďalší kapitál a uložila ho do centrálnej banky. Nový kapitál by mohla získať predajom ďalších akcií alebo z obchodného zisku, pričom by sa dividendy nevyplatili akcionárom, ale poukázali sa národnej banke. Dlhé roky sa írské komerčné banky pokúšali zdôvodňovať svoje obrovské zisky argumentom, že tieto boli potrebné nato, aby banky mohli požičiavať dostatočné množstvo peňazí na financovanie rýchlej expanzie podnikateľských aktivít. Aj zisky vyprodukované 12 bankami Veľkej Británie a bývalými stavebnými spoločnosťami kótovanými na burze sú vysoké. V rokoch 1998-99 činili spolu 22 miliónov libier.

čo je približne 400 libier na každého muža, ženu a dieťa v krajine. Ak chce BoE zvýšiť množstvo peňazí v obehu, môže to urobiť tým, že odkúpi obligácie, ktoré predtým ona sama alebo nejaká mestská rada vydala.

Tretí spôsob, ktorým BoE môže kontrolovať množstvo peňažnej zásoby v krajine, je zmena úrokovkej miery, za ktorú požičiava peniaze bankám, ktoré sú na účtoch BoE v debete. Podľa oficiálnej správy BoE⁹ je toto hlavný spôsob, ktorým sa v súčasnosti reguluje peňažná zásoba. Typické preň je udržiavať nedostatok peňazí v bankovom systéme a vždy, keď ich banky potrebujú, požičať im za úroky, ktoré určí BoE. Správa BoE vysvetľuje: „Ak sa v nejaký konkrétny deň viac prostriedkov presunie z privátneho sektora (napr. mimovládne účty v komerčných bankách) na účet štátu než naopak, pretože napríklad zákazníci bánk platia dane, potom bankový systém bude trpieť nedostatkom peňažných prostriedkov, ktoré potrebujú komerčné banky na to, aby ich účty v národnej banke boli v pluse.“ Podobne ak štát minie viac, ako vyzbera, národná banka môže vytvoriť nedostatok tým, že sama predá obligácie. Národná banka potom požičiava bankám prostriedky za úrokovú mieru, ktorá je základom úrokových mier, za ktoré si banky požičiavajú pe-

niaze medzi sebou a svojim zákazníkom. A táto miera samozrejme určuje, koľko si zákazníci požičajú od bánk a teda výšku peňažnej zásoby.

Predjme teraz k našim ďalším otázkam.

2. otázka: Prečo komerčné banky tvoria peniaze? Aby dosiahli zisk.

3. otázka: Ako tvoria peniaze? Poskytovaním pôžičiek, za ktoré sa platí úrok. Toto znamená, že takmer všetky peniaze v krajine existujú, pretože sa niekto niekde zadlžil a z toho dlhu platí úroky.

4. otázka: Kedy banky tvoria peniaze? Vždy, keď existuje dopyt po pôžičkách s úrokovými mierami vyššími než je miera, za ktorú si banky môžu požičať z centrálnej banky.

5. otázka: Čo dáva peniazom ich hodnotu? O tom ešte nebola reč, ale odpoveď znie: je to ich akceptovateľnosť ostatnými ľuďmi. Hodnota nie je ničím garantovaná. Nikto nečaká pripravený, aby za určité množstvo peňazí poskytol niečo reálne a hmatateľné; ako to bolo v časoch, keď sa na požiadanie papierové peniaze vymieňali za presne stanovené množstvo zlata. Hodnota moderných peňazí je nepretržite rozkladaná infláciou. Nie sú kryté vôbec ničím.

6. otázka: Kde sa tvoria peniaze? V ústrediach bánk, nech sú kdekoľvek. Hoci rozhodnutia o poskytovaní individuálnych pôžičiek sa prijímajú v stovkách bankových pobočiek po celej krajine (a prebieha tam aj účtovnícka časť tvorby peňazí), každá pobočka pracuje v rámci limitov a v súlade s politikou stanovenou svojím ústredím. Aj zisky z poskytovania úverov plynú na ústredie. Miesta, kde sa používajú bankou vytvorené peniaze na miestne podnikanie, môžu získať peniaze, iba ak sú pripravení požičiavať si ich za rovnakých podmienok ako iní zákazníci banky, alebo ak dokážu predávať svoje tovary a služby aj mimo svojej oblasti, aby zarobili peniaze, ktoré si ľudia z iných oblastí vypožičali. To, že v tejto oblasti je zriadená miestna pobočka banky, neznamená vôbec nič.

Trochu dlhšiu diskusiu si vyžaduje problematika, ktorú otvára **7. otázka**, menovite „ako tento druh peňazí spĺňa jednotlivé tri funkcie“ a „aké sú dôsledky toho, že komerčné spoločnosti ich môžu takýmto zvláštnym spôsobom vytvárať“. Ako prvú vec si musíme uvedomiť, že bankou vytvorené peniaze existujú iba preto, lebo si ich ľudia požičali a zanikajú vtedy, keď svoje pôžičky splácajú. Je to preto, lebo keď dlžníci získajú dostatok prostriedkov na splatenie svojich pôžičiek a vložia ich do banky, tieto prostriedky už viac nebudú k dispozícii iným ľuďom na výmenu, pokiaľ ich banka znovu nepožičia. Zásoba peňazí sa preto zmenší. V dôsledku toho si ľudia musia brať nové pôžičky, aby množstvo peňazí v obehu zostalo rovnaké.

Lahko však môže nastať situácia, kedy ľudia nebudú pripravení ďalej si požičiavať a ekonomika upadne do depresie. Predpokladajme napríklad, že kríza v zámorských krajinách povedie k výraznému poklesu exportu. S tým, ako sa bude doma hromadiť tovar, ľudia stratia perspektívu a nebudú ochotní brať si nové pôžičky. Ak by však naďalej splácali pôžičku a úroky a tým znižovali svoj existujúci dlh, potom by množstvo peňazí obiehajúcich v da-

nej krajine pokleslo. Pokiaľ by sa zároveň nezvyšovala aj „rýchlosť obehu peňazí“ (inými slovami peniaze by neprechádzali z účtu na účet dostatočne rýchlo na to, aby kompenzovali fakt, že ich je menej k dispozícii), potom by takisto poklesol aj celkový objem nákupu a predaja v krajine. K tomu by však muselo dôjsť tak či onak v určitom bode, kedy by zvýšenie rýchlosti obehu peňazí už nestačilo kompenzovať klesajúcu ponuku. Na tom nie je nič sporné. V konečnom dôsledku práve preto centrálné banky už pri prvých prejavoch inflačného tlaku zvyšujú úrokové miery, za ktoré požičiavajú peniaze komerčným bankám. Vďaka tomu sa obmedzí branie pôžičiek, zníži sa peňažná zásoba (alebo sa aspoň zmierni jej rast) a nadmerný dopyt klesne.

Okrem toho, aj keby sa podarilo zvyšovať rýchlosť obehu peňazí s cieľom kompenzovať ich úbytok, prudko by klesla schopnosť firiem dosahovať zisk. Zisky dosahujú tie firmy, ktoré majú na konci roka viac aktív než na začiatku. Tieto aktíva môžu byť buď tovary (zásoby hotových výrobkov, nedokončená výroba, suroviny a investičný majetok) alebo hotovosť a pohľadávky. Ak sa má dosiahnuť zisk a množstvo peňazí, ktoré majú firmy vo svojich pokladniciach a na svojich účtoch v banke poklesne – pretože peňažná zásoba sa znížila – hodnota ich ostatných aktív musí vzrásť naozaj zázračne, aby sa tento pokles kompenzoval. Ak však firmy stanovujú pevné limity na množstvo surovín a hotových výrobkov, ktoré majú na sklade a na pohľadávky zákazníkov (kroky, ktoré by mali automaticky podniknúť vtedy, keď stav ich bankové účtu je povážlivo nízky), zistia, že je nemožné dosiahnuť zisk. Mnoho firiem sa preto začne dostávať do straty. Následkom toho sa bude iba málokto z nich púšťať do investičných projektov na ďalší rok. Namiesto expanzie sa firmy budú usilovať znovu dosahovať predošlé zisky znížením počtu zamestnancov. Ľudia začnú prichádzať o prácu nielen vo firmách, ktoré by investície realizovali, ale aj v tých, ktoré by investovali.

Preto averzia verejnosti voči ďalším pôžičkám vzrastie, zvlášť ak pri nižších príjmoch bude mnoho ľudí mať problémy aj so splácaním existujúcich pôžičiek. „Ani dlžník, ani veriteľ“ sa znovu stane populárnou fráزou. Dokonca aj tí, ktorí budú mať dosť peňazí na to, aby ich mohli míňať, sa s tým nebudú ponáhľať jednak kvôli nejstej dobe a jednak kvôli tomu, že firmy v núdzi budú znižovať ceny a každý, kto má peniaze, si to, čo potrebuje, bude môcť neskôr kúpiť lacnejšie. Táto neochota míňať peniaze spomalí ich obeh a fakticky ešte viac zníži zásobu peňazí. Nastane hlboká krí-

za, presne taká ako v tridsiatych rokoch 20. storočia a presne z tých istých dôvodov.

Základné problémy

Tvorba peňazí na základe dlhu robí ekonomický systém od základu nestabilný. Tento systém ustavične balansuje na hrane noža. Ak si zákazníci banky požičiavajú príliš málo, ekonomika sa dostane do recesie a pokiaľ sa neprijmú nápravné opatrenia, prejaví sa spätné väzby, o ktorých sme práve hovorili (napríklad prirodzená neochota ľudí požičiavať si a míňať) a vyvolajú katastrofickú depresiu. **Veď hlavný dôvod, prečo v Západnej Európe a Severnej Amerike nedošlo od tridsiatych rokov 20. storočia k žiadnej vážnej depresii, spočíva v poloautomatických nápravných mechanizmoch, ktoré boli do systému nevdojak zabudované. Jeden z nich, podpora v nezamestnanosti (a vôbec systém sociálnej starostlivosti), je zvlášť dôležitým prostriedkom na predchádzanie krachov. Viedol k tomu, že kedykoľvek miera nezamestnanosti vzrástla, automaticky sa presunulo väčšie množstvo peňazí k ľuďom, ktorí ich okamžite minuli. Toto je veľmi efektívny spôsob kompenzácie straty kúpyschopnosti. Ďalším nápravným mechanizmom je to, že kedykoľvek ekonomika stagnovala, veľa ľudí a firiem bolo nútených, či chceli alebo nie, zadlžiť sa voči banke, a to jednoducho preto, aby prežili. Toto viedlo k zvýšeniu zásoby peňazí pre všetkých ostatných. Ak by však ekonomický šok bol dostatočne prudký, tieto tlmiace mechanizmy by boli preťažené a vznikla by vážna kríza.**

Ďalším základným problémom tvorby peňazí formou zvyšovania zadlženosti je to, že kvôli nutnosti platiť úrok z týchto pôžičiek musí ekonomika ustavične rásť, pretože v opačnom prípade by skolabovala. Azda najlepšie sa to dá vysvetliť otázkou týkajúcou sa dôb, kedy hlavným platidlom bolo zlato. Pretože množstvo požičiavaného zlata sa nezvyšovalo a iba veľmi málo sa ho ťažilo, odkiaľ bolo možné získať zlato na zapltenie úrokov, keď tak istina ako aj úroky museli byť splatené na konci roka? Je zrejmé, že dlžníci mohli získať zlato navyše iba vyvolaním situácie, v ktorej ostatní mali menej, takže požičiavanie peňazí na úrok nevyhnutne znamenalo, že dlžníci mali po zapltení úroku buď sami menej zlata alebo ochudobnili niekoho iného. Keďže jedna i druhá možnosť boli sociálne neželateľné, rímskokatolícka cirkev i islam odsudzovali úžeru (čiže všetky formy po-

žičiavania za úrok bez ohľadu na to, aká nízka bola úroková miera) ako **ne-morálnu**.

To, že teraz používame papierové peniaze, ešte neznamená, že problém „odkiaľ je úrok“ už neexistuje. Dlžníci môžu získať dostatok peňazí na zaplatenie úrokov bez zníženia množstva peňazí v obehu iba tak, že oni sami alebo druhí si požičajú o príslušnú sumu viac. V súčasnom systéme tvorby peňazí to vedie k tomu, že sa množstvo peňazí v obehu rok čo rok zvyšuje o sumu, ktorá je prinajmenšom rovnaká, ako suma sťahovaná z obehu bankami v dôsledku splácania úrokov. Stiahnutá suma sa rovná ziskom, ktoré zostanú bankám po zaplatení dividend svojim akcionárom v danej krajine, po investovaní do nových zariadení a budov, vyplatení všetkých miezd, plátov a ďalších prevádzkových nákladov. Tieto zisky budú vedené na účtoch týchto bánk a ak sa nevrátia späť do obehu tým, že sa minú alebo požičajú, množstvo peňazí v obehu poklesne. V dôsledku toho podnikateľský sektor utrpí stratu, prestane investovať a požičiavať si a tak celý ekonomický systém privedie do úpadku. Jedinou vecou, ktorá by tomu mohla teoreticky zabrániť, je kladné saldo zahraničného obchodu danej krajiny alebo prílev zahraničného kapitálu, ktorý by kompenzoval straty z platenia úrokov.

To, že množstvo peňazí v obehu musí každý rok narastať, aby bolo možné platiť úroky, znamená, že celková hodnota tržieb v danej ekonomike sa musí taktiež zvyšovať, ak pomer peňažnej zásoby (a tým aj dlhu) k objemu obchodovania má zostať konštantný. Požadovaný nárast tržieb môže nastať buď infláciou alebo expanziou alebo obidvoma spôsobmi. Ak sa produkcia v priebehu roka nezvýši, väčšie množstvo peňazí v obehu môže jednoducho zdvihnúť ceny alebo umožniť firmám, aby ich zvýšili. Táto inflácia by poskytla firmám dostatok dodatočných príjmov na to, aby mohli zaplatiť svoje zvýšené úroky. Druhá možnosť je tá, že produkcia ekonomiky vzrastie dostatočne na to, aby si vyžadovala peňažný nárast. To je expanzia. Najpravdepodobnejšou možnosťou je kombinácia expanzie a inflácie, ktorá obnoví rovnováhu medzi objemom obchodu a hodnotou peňazí.

Z tejto analýzy vyplýva, že vďaka spôsobu, akým sú peniaze privádzané do obehu, máme ekonomický systém, ktorý musí ustavične rásť alebo zvyšovať objem peňazí. Toto je hlavný dôvod nenásytnej a stálej potreby ekonomického rastu, potreby, ktorá musí byť uspokojovaná bez ohľadu na to, či rast je alebo nie je prospešný. Ak nedochádza k rastu a nedostaví sa ani inflácia, zásoba peňazí sa znižuje a ekonomika upadne do recesie. Politici

si samozrejme žiadnu infláciu ani recesiu v ich volebnom období neželajú, takže veľmi úzko spolupracujú s podnikateľskou sférou, aby tento nárast spoločným silami zabezpečili. Takto postupujú napriek škodám, ktoré ustavičná expanzia pácha na spoločnosti aj na prírode.

Nemožnosť nepretržitého rastu

Ustavičný ekonomický rast vo svete, ktorý je konečný, je nemožný. Je pravda, že niektorí ľudia veria, že rast môže byť neškodný voči životnému prostrediu (používajúc termín Hermana Dalyho „anjelizovaný“), a to tým, že sa zbaví svojej energetickej a zdrojovej náročnosti, takže bude môcť napredovať do nekonečna. Je to však iba ilúzia. Niet pochyb o tom, že energetickejšiu a zdrojovú náročnosť mnohých činností je možné znížiť na minimum, takže dokážeme vyprodukovať viac bez toho, že by sme zvyšovali negatívny dopad na životné prostredie; no nemôžeme ho zredukovať na nulu. Skôr či neskôr toto „anjelizačné“ úsilie dosiahne bod, v ktorom množstvo energie a ostatných zdrojov, ušetrených zdokonaľovaním technológie, bude minimálne. Vznikne situácia, kedy ďalší nárast objemu výroby už nebude možný bez ďalšieho zvyšovania environmentálnych škôd.

Ak by teda rástla hodnota produkcie a nie jej fyzický objem, mohol by rast pokračovať do nekonečna? Technológickí optimisti navrhujú, že ľudia by mali byť pripravení platiť viac za tovary a služby, ktoré by mali lepší design alebo výkon, ale rovnakú náročnosť na surovinné zdroje. Avšak aj kultivácia trhového segmentu má svoje hranice. Po určitom čase zákazníkov prejde trpezlivosť a už nebudú ochotní platiť navyše za čoraz väčšie množstvo nepatrných vylepšení.

Doteraz však žiadna časť ekonomiky nebola „anjelizovaná“; dokonca ani sektor služieb. Veď ak vezmeme do úvahy všetky vstupy (vozidlá, budovy, kopírky a pod.) tento sektor nemusí byť oveľa neškodnejší voči životnému prostrediu než mnoho iných priemyselných aktivít.

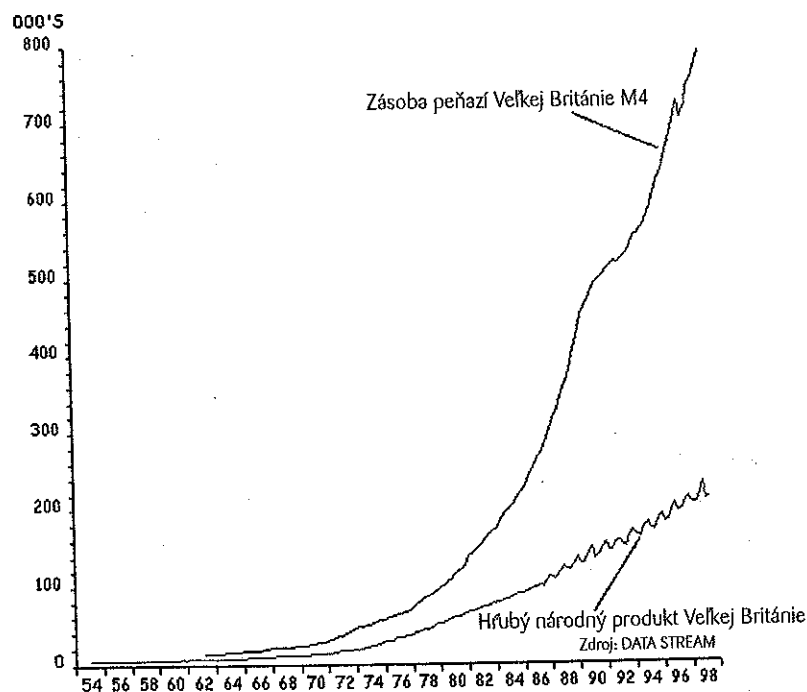
„To, že väčšina služieb si vyžaduje hmotnú fyzickú bázu, je jasné aj náhodnému pozorovateľovi univerzity, nemocnice, poisťovne, holičstva či dokonca symfonického orchestra,“ hovorí H. Daly.¹¹ V každom prípade, kto by chcel „anjelizovaný“ rast, ak by nebol potrebný na udržanie ekonomického systému a jeho ochranu pred rozpadnutím? A určite by neprosperoval ani chudobným, pretože ako Daly zdôrazňuje: „Ak... by rast mal existovať kvôli chudobným, potom by sa musel týkať vecí, ktoré chudobní potrebu-

jú – potravín, odevu, bývania – a nie napríklad informačných služieb. Tovary základnej potreby majú svoje neredukovateľné fyzické rozmery.¹²

Faktom je, že ak chceme budovať udržateľný ekonomický systém – čiže systém, ktorý má potenciál pretrvať nezmenený stovky rokov bez neobnoviteľného využívania sociálnych a prírodných zdrojov, potrebných na jeho fungovanie – potom je veľmi dôležité najprv zrušiť systém zásobovania peňiazmi, ktorý ak sa mu neumožní neustále rásť a zvyšovať svoj objem skoblabuje. Trvalá udržateľnosť si vyžaduje systém ponuky peňazí, ktorý môže uspokojivo fungovať aj ak sa rast zastaví. Na základe toho vyvstáva ôsma otázka: „Je možné so súčasným systémom ponuky peňazí dosiahnuť trvalú udržateľnosť?

Úspešnosť fungovania súčasnej dominantnej formy peňazí si môžeme zhrnúť v posledných dvoch otázkach:

Zásoba peňazí rastie rýchlejšie než príjmy

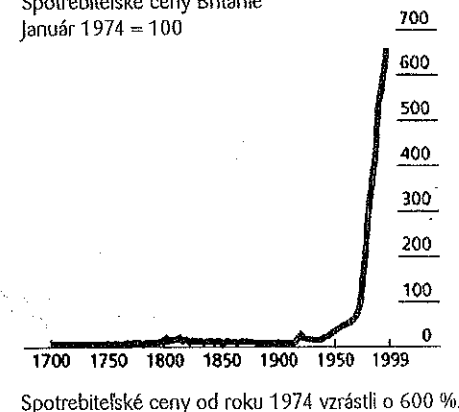

M4 Veľkej Británie, čiže celková zásoba peňazí tvorených komerčnými bankami plus suma bankoviek a mincí v obehu od začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia vzrástla dvojnásobne oproti národnému produktu. Za to isté obdobie jediná časť tejto peňažnej zásoby, z ktorej sa neplatia žiadne úroky, čiže bankovky a mince, poklesli zo 7,4 % na 3,6 %.

7. otázka: Ako fungujú bankou vytvárané peniaze?

Dobry uchovavatel hodnoty?

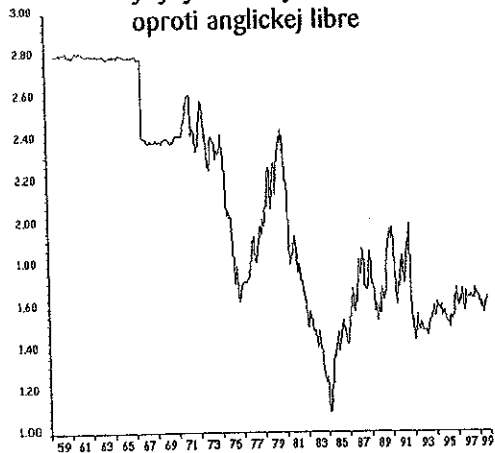
Spotrebiteľské ceny Británie
Január 1974 = 100

A. Ako výmenný prostriedok? Po 1. svetovej vojne iba výnimočne existovali dlhšie obdobia, kedy peňažné zásoby pokrývali primerane daný objem obchodovania. Buď bolo peňazí v obehu priveľa a hrozila inflácia, alebo primálo, v dôsledku čoho sa dostavovala recesia alebo dokonca depresia. Vlády a centrálné banky venovali veľa úsilia tomu, aby si udržali kontrolu nad peniazmi. Pretože však doba odozvy na nimi prijaté opatrenia bola dlhá, neraz sa stávalo, že to prehnali. Systém peňažného zásobovania by mal byť vo svojej podstate stabilný a nie primárne nestabilný, čo platí o súčasnom systéme.

B. Ako uchovávateľ hodnôt? Od roku 1918 zámerom väčšiny pokusov o reguláciu peňažnej zásoby bolo dosiahnuť, aby peňažná jednotka slúžila ako primeraný prostriedok na uchovávanie hodnôt, a to predchádzaním inflácii alebo jej odstraňovaním. Tieto snahy neboli príliš úspešné a často viedli k veľkým výkyvom hodnôt jednej národnej meny voči druhej, neraz aj v priebehu niekoľkých týždňov. Dosiahnuté výsledky sú slabé aj s ohľadom na to, koľko mohla menová jednotka nakúpiť v rámci hraníc vlastnej krajiny. Majitelia peňazí boli v najlepšom prípade svedkami poklesu kúpyschopnosti o 3-4 % ročne. Dôvodom tohto nenápadného (ale citeľného) úpadku je to, že funkcie A a B sú vo vzájomnom konflikte. Ak sa teda centrálnej banke vôbec podarí zabezpečiť fungovanie peňazí ako uchovávateľa hodnôt, potom sa do obehu dostáva primálo peňazí na to, aby mohla hladko fungovať zasa výmena. To vedie k zníženiu zisku, poklesu investícií a zvýšeniu nezamestnanosti. Riadenie peňažnej zásoby sa preto obmedzuje iba na zabezpečenie akéhosi kompromisu menšieho zla medzi týmito nekompatibilnými cieľmi.

C. Ako zúčtovacia jednotka? Aj tu sú dosiahnuté výsledky dosť slabé, a to z dvoch hľadísk. Po prvé, aby bol zabezpečený dostatok výmenného obeži-

Výkyvy hodnoty dolára
oproti anglickej libre

Výmenný kurz dolára oproti anglickej libre je taký nestály, že nemá žiaden význam na základe neho plánovať niečo do budúcnosti.

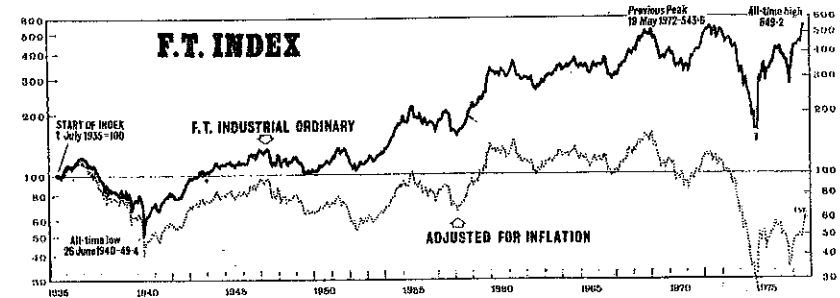
va, bolo nutné pripustiť kontinuálnu infláciu, kvôli ktorej sa však iba ťažko dajú spoľahlivo porovnávať finančné výsledky za viaceré roky. Zvyčajne sa postupuje tak, že sa prevedú na spoločnú jednotku (napríklad v hodnote libry roku 1990). Tieto konverzie nie sú vždy jednoduché, pretože ceny rozličných komponentov produkcie či nákladov sa bezpochyby menia odlišnou percentuálnou sadzbou. Dokonca aj porovnanie výsledkov jedného roka s rokom nasledujúcim môže byť zavádzajúce. Výsledkom toho je, že ma-

loobchodné podniky kvôli cenovým zmenám často korigujú svoje ročné tržby o zmeny cien a až potom tieto tržby porovnávajú s predchádzajúcim rokom.

Podstatnejší a vážnejší problém, týkajúci sa používania moderných peňazí ako zúčtovacej jednotky je v tom, že nemajú žiadny pevne garantovaný vzťah k niečomu konkrétnemu, v dôsledku čoho často vedú k veľkému zneužívaniu zdrojov. Potvrďuje to aj analýza pomeru vynaložených prostriedkov a výsledného zisku (cost-benefit analysis) – metóda bežne používaná na porovnanie alternatívnych spôsobov dosahovania rovnakého cieľa za určité časové obdobie. Predpokladajme, že cieľom je uspokojiť zvýšený dopyt po elektrickej energii. Napríklad vo Fínsku v roku 1999 boli porovnávané dva spôsoby, ako uspokojiť zvýšený dopyt po elektrickej energii. Prvou alternatívou bola stavba jadrovej elektrárne, druhou zamestnanie ľudí pri úprave odpadového dreva, ktoré zostávalo po ťažbe v lese, na drevné štiepky, ktoré by sa spaľovali v kombinovaných teplárnach a elektrárnach.

Ako náklady tak aj výnosy každého z týchto riešení sa samozrejme prejavujú v inom čase. Napríklad jadrová elektráreň by si vyžadovala vysoké výdavky počas 10 rokov výstavby. V priebehu nasledujúcich tridsiatich rokov

Môže si tu človek bezpečne uložiť svoje úspory? CENOVÁ ÚROVEŇ PRISPŮSOBENÁ INFLÁCIÍ

Človek, ktorý dúfal, že vložením svojich úspor do kúpy akcií ich ochráni pred infláciou, bol s veľkou pravdepodobnosťou sklamaný takmer v celom priebehu 42-ročného obdobia medzi rokmi 1935 a 1977.

by však prevádzkové náklady boli veľmi nízke a výnosy v podobe vyrobenej elektrickej energie vysoké. Ale po jej uzavretí by už akékoľvek zisky prestali, zatiaľ čo náklady na demontáž by pokračovali ešte vyše 100 rokov a náklady na bezpečné uloženie odpadu celé storočia. Naproti tomu využívanie odpadového dreva by obnášalo menej kapitálových investícií, skôr by začalo poskytovať výnosy, no kvôli vyplácaniu miezd zamestnancom by jej ročné prevádzkové náklady boli oveľa vyššie v priebehu celej doby, počas ktorej by sa vyrábala elektrická energia.

Analytici sa pokúšajú porovnať takéto projekty tak, že pre každý náklad a výnos vypočítajú sumu, ktorá – ak by sa investovala dnes – by v roku realizácie dosiahla odhadovanú výšku nákladov alebo výnosov. Tieto sumy sú známe ako „súčasnú hodnotu“ vynaložených prostriedkov a zisku. Analytici spočítajú všetky tieto súčasné hodnoty nákladov na projekt a odpočítajú ich od celkového súčtu súčasných hodnôt všetkých výnosov. Na realizáciu sa potom odporúča ten projekt, ktorého výnosy najviac prevyšujú náklady.

Pre výsledok týchto výpočtov má kľúčový význam úroková miera, pri ktorej by mali dnes investované peniaze narastať. Mnoho firiem používa mieru 10 %, čo znamená, že výnos 10 miliónov libier o 25 rokov má dnes súčasnú hodnotu iba 1 milión libier, zatiaľ čo 10 miliónov libier o 50 rokov má súčasnú hodnotu iba 100 tisíc libier. Inými slovami, pri takej úrokovej miere náklady na demontáž jadrovej elektrárne a uskladnenie jej odpadov nemajú prakticky žiaden dopad na výsledok výpočtu. Takže stále víťazia projekty, ktorých výnosy sa prejavujú skoro a náklady v ďalekej budúcnosti.

Matematik Colin Clark to dokázal v jednom svojom známom článku.¹³ Vypočítal, že je ekonomicky výhodnejšie čo najrýchlejšie pozabíjať všetky modré veľryby v oceáne, než čakať, kým sa tento živočíšny druh nezregeneruje do tej miery, že ich bude možné každý rok vyloviť potrebné množstvo. U jadrovej elektrárne je dokonca predpoklad, že jej demontáž a likvidácia odpadu môžu spotrebovať energie viac, ako vyprodukovala elektrárň počas svojej prevádzky, ale toto by analýza pomeru vynaložených prostriedkov a výsledného zisku odhaliť nedokázala.

Práve preto potrebujeme peniaze, ktoré by plnili úlohu riadnej zúčtovacej jednotky. Prepočty súčasnej hodnoty sa robia iba preto, lebo naše peniaze neznamenajú nič. Ak by namiesto líbií či dolárov bola zúčtovacou jednotkou pre prepočty dlhodobých prínosov kilowatthodina elektriny alebo dokonca modré veľryby, ekonómovia by nemohli znižovať hodnotu nákladov a výnosov budúcich rokov tak elegantne, ako to robia teraz. Aby peniaze boli spoľahlivou zúčtovacou jednotkou, musia reprezentovať niečo reálne, čo má trvalú hodnotu. Ich hodnota nemôže byť stanovená (tak, ako je to u moderných peňazí) na škále, ktorá sa dá donekonečna zhusťovať. O hodnotách, ktoré by mohla mena vhodná ako zúčtovacia jednotka reprezentovať, diskutujeme v 4. kapitole.

8. otázka: Je tento systém peňažnej ponuky zlučiteľný s požiadavkami trvalej udržateľnosti? Nie, pretože vyžaduje, aby hodnota produkcie stále rástla, ak nechceme, aby pomer dlhu k produkcii spôsobil ťažkosti pri splácaní úverov, čo by mohlo vyvolať vážnu ekonomickú krízu. Iba ekonomický rast dokáže udržiavať konštantný pomer dlhu ku produkcii, pričom zároveň umožňuje pokračovať v trvalom investovaní a vyhýbať sa tak kríze, ktorá by nastala, keby sa prestalo investovať. Avšak, ako sme hovorili, nepretržitý rast je nezlučiteľný s trvalo udržateľným svetom.

Druhý dôvod, pre ktorý môže byť súčasný systém peňažného zásobovania považovaný za prekážku trvalej udržateľnosti, je ten, že pokiaľ sú peniaze nevhodnou zúčtovacou jednotkou, potom je pre ekonomický systém ťažké, ak nie nemožné, správne rozmiestňovať (alokovať) zdroje medzi súčasných a budúcich užívateľov.

Problémy súčasného systému tvorby peňazí je možné zhrnúť nasledovne:

1. Systém vytvára mimoriadne nestabilnú ekonomickú klímu.

2. Systém si vyžaduje nepretržitý ekonomický rast, pretože v opačnom prípade by skolaboval. Preto je nezlučiteľný s trvalou udržateľnosťou.
3. Tento systém je zameraný na súťaživosť a nie na spoluprácu, pretože pri obmedzenom množstve peňazí v obehú ľudia a firmy musia medzi sebou súťažiť, aby prežili.
4. Peniaze tohto systému sú vytvárané mimo spoločenstiev, v ktorých sa používajú. Preto ich tieto spoločenstvá musia získavať buď vývozom svojich tovarov a služieb, alebo si ich musia požičať... Toto vedie k oslabovaniu miestnej sebestačnosti.
5. Peniaze, ktoré tento systém poskytuje, nie sú vytvárané ich používateľmi vtedy, kedy ich oni potrebujú, ale organizáciami zameranými na zisk, a to v období, kedy si centrálna banka myslí, že má infláciu pod kontro-

lou. V dôsledku toho môže dochádzať k nedostatkom, ktoré neumožňujú ľuďom uspokojovať svoje potreby.

6. Peniaze tvorené komerčnými bankami nepredstavujú nič reálne. Preto ekonomický systém založený na ich používaní neefektívne umiestňuje nedostatkové zdroje medzi súčasných a budúcich užívateľov. Bolo by treba vypracovať taký peňažný systém, ktorý by reprezentoval kriticky nedostatkové svetové zdroje, takže prirodzené úsilie a vytrvalé úsilie ľudí šetriť peniaze by automaticky viedlo aj k šetreniu týchto zdrojov.

Príklad 2 – Prečo náš súčasný peňažný systém vedie k dlhodobému zneužívaniu prírodných zdrojov?

Pri type peňazí, ktorý v súčasnosti používame, trhové ceny nemajú nič spoločné s dlhodobými hodnotami. Preto nie je vôbec vhodné brať ich do úvahy pri rozhodovaní o smere, ktorým sa náš rozvoj má uberať. Tento problém vzniká preto, lebo trh je ľudský produkt, fungujúci podľa pravidiel, ktoré vymysleli ľudia. V súčasnosti tieto pravidlá nedovolia miliónom ľudí, ktorí nemajú pe-

niaze, aby ovplyvňovali ceny na trhu. Trh nedokáže zohľadňovať ani potreby ešte nenarodených. Preto trhové ceny nie sú ničím iným ako odrazom bezprostredných túžob toho zlomku svetovej populácie, ktorý má to šťastie, že disponuje peniazmi, ktorými ich dokáže vyjadriť.

Ideálne využitie zdrojov v dlhodobej perspektíve sa dá stanoviť iba ako určitý cieľ. V súčasnosti cieľom tohto systému je jednoducho z okamihu na okamih minimalizovať náklady vyjadrené pomocou trhových cien, ktoré sú zväčša určované súčasným modelom rozdeľovania príjmov. Toto nevyhnutne vedie k ohromnej nespravodlivosti pri rozmiestňovaní zdrojov, a to v prospech súčasnosti. Preto najdôležitejším krokom k trvalej udržateľnosti je vytvoriť takú zúčtovaciu jednotku, ktorá by reprezentovala absolútne množstvá toho, čo je pre svetovú populáciu – súčasnú i budúcu – dôležité, namiesto terajších nestálych cenových úrovní určovaných dočasne hospodársky silnou menšinou.

2. kapitola

Peniaze produkované ľuďmi

Ak má ekonomický systém smerovať k trvalej udržateľnosti a ak si ju má potom, keď už ju raz dosiahne, aj uchovať, musí si v prvom rade stanoviť ten vzácny zdroj, ktorého užívanie chce minimalizovať. Systémy a technológie môžu byť potom uspořobené tak, aby aktivovali čo najšetrnejšie riešenia. Žiaľ, súčasný ekonomický systém považuje za vzácny zdroj peniaze, zatiaľ čo, ako sme videli, tieto sa dajú hocikedy vytvoriť pomocou niekoľkých účtovných záznamov. Tvrdenie, že peniaze sú vzácnym zdrojom, je pozostatkom z čias, kedy peniaze tvorili zlaté a strieborné mince. V tom čase bol svet v podstate na energetickom štandarde, pretože množstvo zlata vyrobeného za rok, bolo určené nákladmi na energiu potrebnú na jeho vyťaženie. Ak energia (azda skôr vo forme otrockej práce než fosílného paliva) bola lacná a bol jej dostatok, ťažba zlata prinášala zisk a do obehu sa dostávalo mnoho zlata, vďaka čomu mohla ekonomika expandovať. Ak zvýšená aktivita potom vytlačila ceny energie nahor, prísun zlata sa zmeňšoval, čím sa spomaľovalo aj tempo ekonomického rastu.

Zlato bolo často formou peňazí, ktoré vytvorili ľudia a nie vlády či obchodníci. Teoreticky ktokoľvek mohol ryžovať zlato v rieke alebo kopať v zlatonosnej hornine a tak premieňať svoj čas a energiu, vrátane pár nástrojov, ktoré na to používal, na niečo, čo je možné na celom svete vymeniť za tovary a služby. Celá zlatá horúčka nebola ničím iným ako premenou ľudskej energie na peniaze. Toto bola a je (ako to dokazujú tisícky obyčajných ľudí hľadajúcich zlato v okolí Amazonky) demokratická forma tvorby peňazí. Ak by však bol nedostatok potravín, šatstva a príbytkov, ľudia by nikdy svoju energiu nevenovali na hľadanie toho, čo sa nedá ani jesť, ani sa v tom nedá bývať, ani sa pri tom nedá zohriať. Inými slovami povedané, zásoby zlata sa zvyšovali vždy vtedy, keď nejaká kultúra produkovala nadbytok. Len čo bolo k dispozícii viac zlata, mohlo sa vyrobiť viac peňazí, ktoré umožnili nárast obchodnej činnosti a tým napomohli premene akýchkoľvek budúcich nadbytkov na budovy, odevy a iné potreby.

Tento typ premeny je historicky dobre zdokumentovaný. Ešte pred tým, než sa zlepšil dopravný systém a peniaze boli široko dostupné, vidiecki ľu-